

Ebu'l-Hasan Harakani'de Fakr Kavramı

The Concept Of Faghr In Abu'l Hasan Kharraqani's Thought

Yrd. Doç. Dr. Hamza ÜZÜM *

Özet :

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük rol oynayan Evliya Alperenlerinden Ebu'l-Hasan Harakani Hazretleri yeterince tanınmamış ya da tanıtılmamıştır. Ebu'l-Hasan Harakânî, Anadolu'nun İslâmı tanımasında son derece önemli yeri bulunan tasavvuf ekolünün ilk devir temsilcilerinden bir gönül eridir. Harakânî, tasavvuf kültürümüzde Yesevilik, Bektâşilik ve Nakşilik gibi tariklerin kolbaşısıdır. Gazzâlî, Hemedânî, Necmeddin Dâye, Attâr ve Mevlânâ gibi sûfileri derinden etkilemiştir. Fütüvvet anlayışıyla Anadolu Ahîlik Teşkilatının kurulmasına öncülük etmiştir. Bu çalışmamızın amacı, tasavvuf tarihinde tarikatların müessesleştiği dönemden önce Harakani Hazretleri'nin, tarikat kavramını kullanıp ilkelerini sistematik bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmek ve Harakani Hazretleri'nin *Seyr-ü Süluk Risalesi* bağlamında “Fakr” kavramını ve mertebelerini izah etmektir.

Anahtar Kelimeler: Harakani, Fakr, Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet, Lahut, Melekut, Nasut, Ceberut.

Abstract

Ebu'l-Hasan el-Harakani to be one of the major traveller saint Anatolian Turkish Alperens and play major role for Anatolia to be Turkish and Muslim hasn't been known and introduced well enough. Harakani is a man of heart to be one of the first representatives of the mysticism school having an important role about the Islamization of Anatolia. Harakani is the Pioneer of Yesevism, Sûfi Culture such as Naksisizm and Bektasisizm. Harakani effected some scholars deeply such as Gazali, Hamadani, Najm al Dayem, Attar and Mevlana. He was the pioneer one fothe foundation of Anatolian Ahi constitution and the concept of conquest. The purpose of this study is to define that Harakani found out the principles of Islamic Mysticism by using the concept of mysticism systematically before the time period of institutionalization of cults in the history of mysticism and expalin the dimensions of the concept of “Faghr”(Difference) depending on Harakani's “*Seyrul Suluk Tractete*”.

* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. hamza.uzum@kafkas.edu.tr

Keywords: Kharâqani, Faghr, the Shari'a, Sufi path, the Truth, Talent, Godlike, Melekut, Nasut, Ceberut

Giriş :

M.S. 963-1033 (Hicri 352-425) yılları arasında yaşayan Harakani Hazretleri'nin aslı adı Ali bin Ahmed bin Cafer'dir. Bugünkü İran'ın Horasan bölgesinde Bistam kasabasına bağlı Harakan köyünde doğmuştur. Hicri 352- Miladi 963 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebu'l-Hasan küçük yaşlarında Harakan köyünde çobanlık yapmış, daha sonra çiftçilikle uğraşmıştır. Gençliğinde kervanlara yük taşıyıcılığı da yapan Ebu'l-Hasan, kaynaklarda belirtildiğine göre kendisinden bir asır önce Horasan'da yaşayan Beyazid-i Bistami'nin ruhaniyetinden etkilenecek Bistami dergâhında bir süre türbedarlık yapmıştır. Bu süre içerisinde tasavvufi olgunluğa erişen Ebu'l-Hasan daha sonra çağının en büyük manevi şahsiyetlerinden birisi olmuştur.

XI. asrın tasavvuf âlimlerinden Ebu'l-Hasan, Anadolu'nun Türkleşmesi için müritleri ile birlikte hizmette bulunmuş, tevazu sahibi bir evliya idi. O, Anadolu'nun fetih için Alperenlik ruhuyla ilk tohumları atmış, kendisinden bir asır sonra yaşayan Ahmed Yesevi'yi de etkilemiştir. Ebu'l-Hasan'ın tasavvufi görüşlerini anlatan Nurul Ulum adlı eserinden onun "Her kim bu dergâha gelirse ekmeğini veriniz, inancını sormayınız" şeklindeki düşüncesi daha sonra Mevlana'da "Kim olursan ol yine gel" şeklinde ifadesini bulmuştur. Mevlana, şiirlerinde Ebu'l-Hasan Harakani'yi "Şeyh-i Din" (Dinin Şeyhi) olarak nitelemiştir. Yine Ebu'l-Hasan Harakani Hazretleri Nurul Ulum adlı eserin 6. bölümünde "Bana seni gerek" şeklinde ifade ettiği Allah sevgisi, Yunus Emre'nin şiirlerinde şekillenmiştir. Yine, "Ana rahminde yandım, dünyaya gelince eridim, büluğ çağıma gelince ihtiyarladım." deyişi; Yunus'da "Hamdım, piştim, yandım" şeklinde ifade bulmuştur.

Anadolu'nun İslamla müşerref olması için hem manevi yönüyle hem de kılıcıyla mücadele etti. Türkmenistan'dan Anadolu'ya M.S. XI.yüzyılda Selçuklu akınları sırasında (1018-1021) geldiği anlaşılan Ebu'l-Hasan, Hicri 425 Miladi 1033 yılında Kars'a 15 km. uzaklıktaki Yahniler dağının eteğinde küçük bir Bizans birliği ile yapılan bir savaşta yaralanarak Kars'ta şehit olmuştur. Şehadet mertebesine erişen ilk Anadolu evliyalarından birisi olan Ebu'l-Hasan için 1064 yılında Sultan Alpaslan'ın Kars'ı fetihmesinden sonra bugünkü Kaleiçi mahallesinde bir türbe yaptırılmıştır.

Uzunca boylu, kumral tenli, genişçe alınlı, gökçek yüzlü, irice gözlü, açık ve tok sözlü idi. Süreti itibariyle Hz. Ömeru'l-Fâruk'a benzerdi. İlim ve irfanı sebebiyle, "zamanın kutbu ve gavsı" ünvanlarıyla anılan bir gönül sultanıydı.

Ebu'l-Hasan el-Harakani Hazretleri, kendisini ümmi olarak tanıtmaya rağmen, kendisine atfedilen ve kaynaklarda isimleri geçen beş eser, onun sahip olduğu derin İslami bilgiyi gözler önüne sermektedir¹. Sözlerindeki mana derinliği, dinin ana mevzularına yaklaşım tarzı gerçekten hakkında yazılanları doğrular mahiyettedir.

¹ Bkz., Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani I Hayati, Eserleri, Ankara, ts., s. 173-199.*

Harakani Hazretleri'nin tasavvufi görüşlerini bir makale içerisinde tafsilatlı olarak ele almak mümkün değildir. Biz de, bu noktadan hareketle Harakani Hazretleri'nin tasavvufun temel kavramlarından birisi olan fakr kavramıyla ilgili yaklaşımını ele almayı uygun bulduk.

HARAKANI'NİN TASAVVUF ÖĞRETİSİNDE “FAKR” KAVRAMI

Fakr terimi sözlükte maddi ve manevi bakımdan muhtaçlık, fakirlik, yoksulluk gibi anlamlara gelip, çoğulu “fukur”dur². İstilah'ta ise fakr, kişinin mevhum olan varlığından kurtulması ve fenafillaha mazhar olmaktır. Fakir, dünya malından yüz çevirerek varoluşunun sırrını soruşturan kişidir.³ Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, insanın şahsının, amelinin, halinin Cenab-ı Hakk'ın bir lutfu olduğunu kabul etmesi, dünya malına (masivaya) bağlanmaması, her şeyin tasarrufunun Allah'ın kudret elinde olduğunu yaşamasıdır.⁴

Fakr, klasik tasavvuf kaynaklarında “zühd” gibi zaman zaman tasavvuf kelimesiyle eşanlamlı, bazan da onun yerine kullanılan bir kavramdır. Kur'an'da fakr, fakir, fukara gibi türemiş şekilleriyle ondört yerde geçmekte, hadislerde ise değişik anlamlarda olmak üzere pek çok yerde kullanılmaktadır.

Kur'an ve hadislerde geçen “Fakr” kavramının iki ayrı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri “suret fakirliği” de denilen “maddi fakirlik”, diğeri ise “manevi fakirlik”tir.

1. Maddî Fakirlik veya Suret Fakirliği:

İhtiyaç duyulan mala ve eşyaya malik ve sahip olmamak demektir. Kur'an'daki: “Ganimet malları, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir”⁵, ayeti ve benzer ayetlerde anlatılan fakrdır. Bu anlamdaki fakirlik hadislerde de: “Fakr, insanı nerede ise küfre düşürecekti.”⁶ “Fakirlik, iki cihanda yüzkarasıdır.”⁷ İfadeleriyle anlatılmakta ve bu manada gönle sıkıntı veren fakirliğin makbul olma-

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 262; Hüseyin bin Muhammed Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, s. 576; Celal Kırcı, “Fakr-Fakir”, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Yayınları, Ankara 1977, 236; Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlak Ahlak Sözlüğü*, (haz. Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık, ts., s. 80; Süleyman Uludağ, “Fakr”, *DİA*, XII, s. 132.

³ Geniş bilgi için bkz., İsa Çelik, “*Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr*”, *EKEV*, III, 2 (Güz 2001); Bu makalede “Fakrname” adlı eseri olan Harakani'den bahsedilmemiştir. Yine *DİA* “Fakr” maddesinde Harakani'den hiç bahsedilmemiştir. Halbüki Harakani, fakr kavramını İslam Tasavvuf literatürüne kazandıran ve sistemli hale getiren büyük tasavvuf piri ve gönül eridir. Kanaatimizce onun bu maddede yer almaması, layık olduğu şekilde tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Kafkas Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesinin açılmasıyla 2012'de yapılan *I. Uluslar arası Harakani Sempozyumu* ve akademisyen arkadaşların çalışmaları neticesinde Harakani'nin hak ettiği yeri alması ümidi taşımaktayız.

⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 182-183.

⁵ el-Haşr, 59/8.

⁶ Acluni, *Keşfü'l-hafa*, Darul Kutubi'l İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988, II/107, no. 1919.

⁷ Acluni, *Keşfü'l-hafa*, II/87, no. 1837.

diğı ifade buyrulmaktadır. Tasavvufa konu olan fakr ise bu tür fakirlik değil, manevi fakirliktir.

2- Manevî Fakirlik:

Kulun kendinde varlık görmemesi, herşeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, amelinin, hal ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. Kur'an'daki: "Ey insanlar, siz Allah'a karşı fakir; yani muhtaçsınız. Allah ise ganidir; yani herşeyden müstağnidir."⁸ ve "Allah ganidir; siz fakirlersiniz; yani O'na muhtaçsınız."⁹ ayetleri bu anlamdaki fakrı anlatmaktadır. Peygamber Efendimiz, "Fakr, benim medar-ı ıftiharımdır."¹⁰ buyurmaktadır. Yine başka bir hadis-i şerifinde "Allah'ım beni fakir yaşat, fakir öldür ve fakirlerle haşret!"¹¹; Allah'ım beni sana karşı muhtaç (fakir) kılarak müstağni eyle, kendinden başkasına muhtaç (fakir) etme!¹² buyurmuştur. Bu hadisler manevi fakr anlamında kullanılmıştır.

Kulun Allah'a muhtaç olması demek olan fakirlik, elbette fakiri de zengini de kapsar. Bu anlamıyla fakir ve fukara, malı olmayan anlamına değil, "sufî ve derviş" manasına gelir. Bu yüzden eskiden şeyhler kendilerine "Hadimu'l-fukara" (Fakirlerin hizmetkârı) derlerdi.

İlk sufiler "yoksulluk" anlamına gelen fakr ile "Allah'a muhtaç olma" anlamına gelen fakrı birleştirerek bunu kendi meslekleri ve gayeleri haline getirmişlerdi. Onlara göre fakr (dervişlik) Allah'a giden yol, fakir de (derviş) bu yolun yolcusudur. Tövbe, verâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ şeklinde sıralanan tasavvuf makamlarının dördüncüsü olarak fakr kabul edilmiştir.¹³ Fakat fakr çok defa tasavvufi bir makam değil bir yol yahut metot olarak görülmüştür. Nitekim ilk büyük mutasavvıflardan olan Müzeyyin, "Allah'a giden yollar yıldızlar kadar çoktur, bunların en iyisi fakrdır"¹⁴ derken bu hususa işaret etmiştir.

Serrac'a göre, fakr şerefli bir makamdır. Eğer sabredebilirsen. Yine İbrahim bin Ahmed'e göre, "Fakr, şeref cübbesidir. Peygamberlerin, salihlerin, müttakilerin ve mü'minlerin süsüdür. Ariflerin ganimetidir. Müridlerin uyarıcısıdır. Müttakilerin kalesidir. Günahkârların hapishanesidir. Hasenelerin en kıymetlisi, derecelerin en üstünüdür. Velayet makamının mirasıdır."¹⁵

Harakani Hazretleri'ne göre fakr, kıymetli ve değerli bir mücevherdir. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.V): "Fakr, övüncümdür. Fakir bendendir." Ve "Fakirlik benim

⁸ el-Fatır, 35/15.

⁹ el-Muhammed, 47/38.

¹⁰ Acluni, *Keşfü'l-hafa*, II, 87, no. 1835.

¹¹ Tirmizî, Zühd, 37, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, IV/577.

¹² Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredat*, Kahire 1970, s. 577.

¹³ Serrâc, *el-Lüma*, Darü'l-Kütübî'l-Hadisîyye, Mısır, 1960, s. 68-81.

¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risale*, (nşr. Abdülhalim Mahmud), Kahire, 1966, 544.

¹⁵ Serrâc, *el-Lüma*, s. 74.

özümdür. Onunla iftihar ederim.”¹⁶ Yine, “Fakr dünyayı terketmek ve teslimiyettir.” buyurmuştur. Keza Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) şöyle buyurur: “Rabbinin makamından korkan ve nefisini kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yeğâne barınaktır.”¹⁷

Harakani Hazretleri, “Alimler, ‘Biz Peygamber’in mirasçılarıyız,’ diyor, oysa Resul’un mirasçıları biziz. Çünkü Resul’de mevcut olan şeylerin bazıları bizde de var. Resul fakrı seçmişti. Biz de fakrı tercih ettik.” demiştir.¹⁸

Harakani Hazretleri, dünya malına değer vermez, kendisini Allah’tan uzaklaştırdığına inanırdı. Bir gün sahip olduğu bağı bellediğinde önce gümüş, sonra tekrar belleyince altın, üçüncü defa ise inci ve mücevher çıktı. Bunun üzerine dedi ki: “Ya Rab! Beni bununla avutma. Ben dünyayla senden yüz çevirmem!”¹⁹ Yine, “Kalbin Allah’la beraber olduktan sonra bütün dünya senin olsa da, atlas elbise giysen de zararı yoktur. Kalbin Allah’la olmayınca çul da giysen faydası yoktur.”²⁰ buyurmuştur.

Harakani Hazretleri, mürid olmak için gelen kişiye öncelikle dünya malına değer verip-vermemesi konusunda test etmek için; malını üçe bölmelerini isterdi. Üçte birini ailesine, üçte birini akrabasına, üçte birini de dergâha vermesi gerekirdi.²¹

Harakani Hazretleri’ne göre fakrın üç nişanı vardır: İlki güneş gibi şefkatli olmak, ikincisi deniz gibi cömert olmak, üçüncüsü yeryüzü gibi tevazu sahibi olmaktır. Fakrın bundan başka üç alameti daha vardır: Birincisi ölmüş bir nefis, ikincisi diri bir gönül, üçüncüsü ise Allah’ı anmakla genişlemiş zamandır.²²

Ebu'l-Hasan Harakani Hazretleri, fakr kavramını, dervişlik (Allah’a ulaşmanın yolu) bağlamında kullanmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere ilk sufilerden olan Harakani Hazretleri’nin fakr anlayışı şu tarzda şekillenmiştir. Harakani Hazretleri’ne göre fakrın yolu dörttür:

Birincisi, şeriat yoludur

Harakani Hazretleri’ne göre, bu yolda kişinin iki yüz dirhemi varsa, beşini Allah yolunda harcar.²³ Lugatte, tâkip edilmesi gereken açık yol, su içilecek yere giden yol mânâlarına gelen “şeriat”, Allah tarafından Hz. Peygamber (s.a.s.) vâsıtasıyla bildirilen hükümlerin hepsine şâmil ilâhî kanun demektir. Geniş mânâsıyla şeriat, hem itikadî esasları (ahkâm-ı asliyye), hem ibâdet, ahlâk ve muâmelât hükümlerini (ah-

¹⁶ Acluni, *Keşfü'l-hafa*, II/87, no. 1835.

¹⁷ el-Naziat, 40-41.

¹⁸ Feridüddin Attar, *Evliya tezkireleri*, (Çev. Süleyman Uludağ), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2007, s. 622.

¹⁹ Feridüddin Attar, *Evliya tezkireleri*, s. 593.

²⁰ Feridüddin Attar, *Evliya tezkireleri*, s. 630.

²¹ Ebu'l-Hasan Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, (trc. Mustafa Çiçekler), İstanbul 2006, s. 27; Diğer adı Fakrname'dir. Geniş bilgi için bakınız: Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani I Hayatı, Eserleri, Ankara ts., s. 175-180.*

²² Bkz., Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 47.

²³ Burada 200 dirheme mukabil, 5 dirhem, Zekat ibadetindeki kırkta bir'e karşılıktır.

kâm-ı fer'iyye) içine alır ki, bu takdirde “din” mânâsına kullanılmış olur. Şeriatın dar ve en çok kullanılan mânâsı ise, kulun Allah ile ve kulun kullar ile ilişkilerine âit amelî hükümlerin (ibâdetler ve muâmelât) heyet-i mecmûasıdır. Bunların incelendiği ilme “ilm-i fıkıh” denir. Mutasavvıflar dinin şeriat kısmını cevizin ham ve yeşil kabuğuna, hakikat kısmını yenilecek olan içine, mârifet kısmını cevizin özüne ve mâhiyetine benzetirler.²⁴

Harakani Hazretleri, “Allah’ın bana ihsan ettiği şu makama yeryüzündeki halk için de, yeryüzündeki melekler için de yol yoktur. Eğer bu makamda Muhammed Mustafa’nın şeriatından başka bir şey görecek olsam derhal gerisin geri dönerim. Çünkü ben başkomutanı Muhammed olmayan bir kervanda bulunmam!”²⁵ demiştir. Yine “Yetmiş üç yıl yaşadım, bu süre boyunca şeriata muhalif bir şekilde secde etmedim, bir kere bile nefsin arzusu istikametinde nefes almadım”²⁶ diyerek şeriatın asıl olduğunu ve kendisinin de bu yoldan asla ayrılmadığını vurgulamıştır.

Harakani’ye göre; “La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah.”, şeriata ait olan sözdür.²⁷

İkincisi tarikat yoludur

Harakani’ye göre, derviş bu yolda beş dirhemini kendisine bırakır, kalanını Allah yolunda harcar. Sözlükte “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamındaki tarikat terim olarak “Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus adet, hal ve davranış” demektir.²⁸ Tarikatı “saliki hakikate götüren” yol şeklinde tanımlayan sufiler, dinin zahiri ve şekli kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatle hakikate ulaşamayacağını belirtmişlerdir.²⁹

Ebu’l-Hasan Harakani Hazretleri; “Allah’a giden yol yaratılmışların nefesleri adedindedir.”³⁰ inancını taşır. Tarikatın hedeflediği amaç, seyr-ü süluk vasıtasıyla, tulu ve hubut ile “meratib-i vücudun” eksefi kesifi olan “esfel-i safilin”e tenezzül eden insanın, “uruc” ile “ahsen-i takvim”e yükselmesidir.³¹ Tarikat pirleri insanların meşrebelerini, yaratılışlarından gelen özellikleri göz önünde bulundurarak, Hakk’a ulaşabilmeleri için üç terbiye yolu benimsemişlerdir. Bunlar:

Tarık-ı ahyar: Müridin, farz ve sünnet ibadetleri yerine getirmenin yanı sıra, nafil ibadetleri de yerine getirmesidir.

²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamûsu*, Bilmen Yayınevi İstanbul 1985, I, 25; Pakalın, a.g.e., III, 341-342; Hayrettin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1986, I, 25-26.

²⁵ Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, s. 608.

²⁶ Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, s. 605.

²⁷ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 27.

²⁸ Abdürrezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*=Letaifu’l-alam fi işaretü ehli’l-ilham, (trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, “et-Tarik” md., s. 349.

²⁹ Süleyman Uludağ, “*Tarikat*”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. XL, s. 95.

³⁰ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 48.

³¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 312.

Tarık-ı ebrar: Mücahede ve riyazet yoludur. Mürid riyazet ve mücahedesıyla kalbini tezkiye ve tasfiye etmiş olur.

Tarık-i şüttar: Manevi yolcu Allah'a ulaşınca kadar hareket halindedir. Aşk, muhabbet, cezbe ile vuslatın gerçekleştiği yoldur. Ölmeden önce ölen (mevt-i iradi) bir mürid her şeyden vazgeçerek kendi varlığını bile yok kabul eder.³²

Bilindiği üzere günümüzdeki tarikat silsileleri dört halife vasıtasıyla, Peygamber (s.a.v.)'de son bulur. Ayrıca bütün bu silsilelerde Ebu'l-Hasan Harakani Hazretleri'nin yer aldığı görülür. Türkistan bölgesinde doğan ve kısa bir zamanda geniş bir bölgeye yayılan tarikat "Yesevi'ye Tarikatı"dır. Süluk silsilesi³³ bakımından, Peygamber (s.a.v.)den gelen üç kol, bu tarikatın kurucusu olan Ahmed Yesevi'de son bulur. Bu kollardan birisine ait silsile şu şekildedir:

Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebubekr (r.a.) (öl. 634), Selman Farisi (öl. 655), Kasım b. Muhammed es-Sadık (öl. 721), Cafer Sadık (öl. 765), Tayfur (Ebu Yezid Bistami) (öl. 831), Harakani (öl. 1034), Ebu Ali Faremedi (öl. 1084), Yusuf Hemedani (öl. 1140), Ahmed Yesevi (öl. 1162).

Diğeri ise, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.) (öl), İmam Hüseyin (öl. 680), Zeynel Abidin (öl. 694), Muhammed Bakır (öl. 733), Tayfur (Ebu Yezid Bistami) (öl. 831), Harakani (öl. 1034), Ebu Ali Faremedi (öl. 1084), Yusuf Hemedani (öl. 1140), Ahmed Yesevi (öl. 1162).

Bir başkasında da, Hasan Basri (öl. 729), Habib A'cemi (öl. 767), Davud Tai (öl. 801), Siraceddin Bağdadi, Ma'ruf Kerhi (öl. 815), Tayfur (Ebu Yezid Bistami) (öl. 831), Harakani (öl. 1034), Ebu Ali Faremedi (öl. 1084), Yusuf Hemedani (öl. 1140), Ahmed Yesevi (öl. 1162).³⁴ Görüldüğü üzere Harakani Hazretleri zamanımıza ulaşan bütün tarikatların kolbaşısıdır.

Harakani Hazretleri hem tasavvuf geleneğinin temel ıstılahlarını derlemiş hem de aynı zamanda seyr-ü suluk'un esaslarını belirlemiştir. O, tarikatın binasını altı esas üzerine tesis etmiştir. Bunlar: Tevbe, Teslim, Rıza, Sabır, Şükür ve İhlas'tır.³⁵

Harakani Hazretleri, tarikatın gereklerini de altı adet olarak belirlemiştir: İhsan, Zikir, İstek ve arzuları terk etmek, Dünyayı terk etmek, Havf ve şevk'tir.³⁶

Harakani Hazretleri, tarikatın yükümlülüklerini de yine altı adet saymıştır. Bunlar: İlim, Hilm, Zühd, Takva, Kanaat ve Yakın'dır.³⁷

³² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 313-314.

³³ Tarikatlarda mürşidden mürşide ulaşarak tarikat pirine, ondan da yine mürşidden mürşide ulaşarak, aynı şekilde Hz. Muhammed'e kadar ulaştığı kabul edilen zincire silsile denilir. Bkz. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 199.

³⁴ Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 322.

³⁵ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 46.

³⁶ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 47.

³⁷ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 46-47.

Yine Harakani Hazretleri, dervişliğe erebilmek için nefis kademeleri sayısınca merteye olduğunu bildirmiştir. Bunlar: İyilik istemek, Allah'ın rızası, Ayıpları örtmek, Hırka, Sabır, Şükür ve Kanaat'tır.³⁸

Harakani Hazretleri, "Seyr-ü Süluk Risalesi"nde bir mürşide bağlanan müridin nefisini tezkiye edebilmesi için dokuz adet süreç belirlemiştir: 1- Mürid olmak ve bağlanmak 2- Tevbe vermek 3- Makas vurmak (saç kesmek) 4- Külâh giymek 5- Hırka giymek 6- Kuşak bağlamak 7- Kandil, zembil, alem ve edebe riayet 8- Kuşak bağlamak, süpürge vermek, keşkül, dolaştırmak, usulüne uygun tekbir getirmek 9- "Fakr"ın kırkdört makamını bilmek."³⁹ diye sıralamıştır.

Harakani Hazretleri'nin, "Çok ağlayınız, az gülünüz; çok susunuz, az konuşunuz; çok veriniz, az yiyiniz; çokça başınızı yastıktan uzak tutun ve bir daha başınızı yastığa baş koymayın"⁴⁰ buyruğu, tasavvuftaki "az yemek, az konuşmak, az uyumak" prensibini ortaya çıkarmıştır.

Harakani Hazretleri'nden sonra şeriat-hakikat ilişkisinden bahseden sûfiler daha sonraki dönemlerde bu ilişkiye bir de "tarikât" kavramını eklemiştirler. Necmeddîn-i Kübrâ, şeriatı gemiye, tarikâtı denize, hakikati inciye benzetir. Mevlânâ'ya göre ise şeriat bir meşale, tarikât bu meşale ile yol alma, hakikat ise maksada ulaşmadır. Şeriat, bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmi, tarikât bu bilginin kullanılması, hakikat altının elde edilmesidir. Mutasavvıflar bazan şeriatı ağaca, tarikâtı çiçeğe, hakikatı meyveye benzetirler. Hz. Peygamber'in sözleri şeriat, fiilleri tarikât, halleri hakikattir. Daha sonra bu üç kavrama bir de "marifet" eklenerek dörtlü bir sınıflandırma yapılmış, bu kavramlar bazen şeriat-tarikât-mârifet-hakikat, bazen da şeriat-tarikât-hakikat-mârifet şeklinde sıralandığı görülür. Harakani ve Yûnus'ta görülen şeriat-tarikât-hakikat-mâ-rifet şeklindeki sıralama Necmeddîn-i Dâye'de şeriat-marifet-tarikât-hakikat şeklindedir⁴¹. Bektaşîlik'te ise sıralama şeriat-tarikât-mârifet-hakikat tarzında yapılır. Bektaşîlikteki dört kapı, kırk makam anlayışı da buna dayanır.⁴²

Tasavvufî düşünceye göre, hakikat bir erme hali olarak görülürse marifetten üstündür. Fakat marifet erme hali neticesinde hâsıl olan bilgi olarak düşünülürse hakikatten sonra gelir. Çok defa hakikatle marifet bir sayılır.

Harakani'ye göre; "Lailahe illallahu ve azametuhu, Muhammedün Resulullahi halifetuhu.", tarikata ait olan sözdür.⁴³

³⁸ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 47-48.

³⁹ Geniş bilgi için Bkz., Ebu'l-Hasan Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 23-50.

⁴⁰ Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, s. 630.

⁴¹ Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-İbâd*, (nşr. M. Emin Riyahi), Tahran 1366, 161.

⁴² Ahmed Rifat, *Mir'atü'l-Makasid*, İstanbul 1293, s. 207-210.

⁴³ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 27.

Üçüncüsü, hakikat yoludur

Harakani'ye göre, bu yolda bulunan kimse sahip olduğu herşeyi Allah yolunda harcar.⁴⁴ Hakikat, gözü gönü, eşyadan Yaratanına çevirmektir. Tasavvufta hakikat terimi “zahirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşinâ olunması” gibi anlamlar ifade eder. Harakani Hazretleri, “Hakkın nimetlerinin iyi bir borçlusuyum (varlığımı Ona borçluyum), yani tüm mevcudiyetim hakikatte Hakta mahvolmuştur, geriye kalan yalnızca hayaldir”⁴⁵, diyerek hakikati anlatmıştır.

İlk sûfiler hakikat terimini daha çok “ilâhî gerçeklere ve sırlara âşinâ olmak, Hakk'ın tecellilerini temaşa etmek” anlamında kullanmışlardır. Sözle anlatılmayaçağı görüşünden hareketle bazen bu terimi tarif etmeden kullanan sûfiler, daha ziyade alâmet ve vasıflarını belirterek hakikatin ne olduğu konusunda bir fikir vermeye çalışmışlardır. Ma'rûf-i Kerhî, “Tasavvuf hakikatleri almak, halkın elinde olan şeylere göz dikmemektir”⁴⁶ şeklindeki ilk tasavvuf tarifıyla dini sadece şekil ve merasimden ibaret görmemek gerektiğini, şekil ve merasim yönünün yanı sıra ondan daha önemli olan anlamına ve özüne değer vermek icap ettiğini anlatmak istemiştir. Bu ise dinî hükümlerin maksat ve hikmetine uygun biçimde yorumlanması, eksiksiz uygulanması ve yaşanması anlamına gelir.

Serrâc hakikati, “kalbin sürekli iman ettiği varlığın huzurunda bulunması, temaşa” diye tarif ettikten sonra Cüneyd-i Bağdadînin, “Hakikati hatırlıyor, sonra şunu şunu terkediyorum” dediğini anlatır⁴⁷ Şu halde Cüneyd'e göre hatırlanan, fakat anlatılmayan hakikat insanı masivadan uzaklaştırır. Bazı sûfiler hakikati sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bunlardan Ebû Ca'fer es-Saydelânî ilme (şeriat) tâbi olan hakikat, ilmin kendisine uyduğu hakikat, ilimden taşan hakikat (şatah) şeklinde bir sınıflandırma yaparken şerî ölçüleri aşan bazı hakikatlerin bulunduğu işaret etmek istemiştir⁴⁸. Şiblî ilim lisanı, hakikat lisanı ve hak lisanı olmak üzere üç dilden bahsetmiş, ilim dilinin dolaylı şekilde bilgi verdiğini, hakikat dilinin ise Allah'ın sâliki vasıtasız

⁴⁴ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 50.

⁴⁵ Feridüddin Attar, *Evlîya Tezkireleri*, s. 603.

⁴⁶ Kuşeyrî, *er-Risale*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1981, s. 128.

⁴⁷ Serrâc, *el-Lüma*, s. 413.

⁴⁸ Sözlükte “hareket etmek, sarsılmak, taşmak” gibi anlamlara gelen şatah kelimesi, yatağı dar olan bir ırmağın sel ile kenarlarına taşması gibi sufilere kalbinden taşan ilahi hakikatleri ifade eder. (Serrac, *el-Lüma* 422, 453) Yürürken ve konuşurken ölçüyü kaçırmak, dikkatsiz davranmak anlamlarına gelen şatah veya şathiye sufilere, sekr ve vecd hallerinde söyledikleri söyledikleri ve dış görünüşleri itibarı ile şeriata ters gibi anlaşılabilen sözlerdir. (Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 169.) Şathiyeleriyle en çok meşhur olan sufi, Beyazid Bistami'dir. O'na nisbet edilen bazı şathiyeler şunlardır: “Ben öyle bir denize daldım ki, peygamberler onun sahilinde kalmıştı.” “Cehennem dediğin de nedir? Hırkamin ucuyla söndürürüm onu.” “Kendimi tenzih ve tesbih ederim, benim şanımla ne yücedir.” Harakani'nin, “Zamanın Mustafası benim. Zamanın Huda'sı benim.” sözü Hallac'da, “Ene'l-Hakk” olarak zuhur etmiştir. Şathiyeler sufilere mahv halinde söyledikleri sözlerdir. Sünnete muhalif olacak şekilde evliya üzerinde hiçbir ayıp geçerli olmaz. *DİA* “Harakani” maddesinin etiketi “Şathiyeleriyle meşhur mutasavvıf” olduğu halde, “Şathiye” maddesinde kendisinden tek kelime dahi bahsedilmemiştir. Bkz., Süleyman Uludağ, “Şathiye”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 370-371.

olarak ilâhî sırlara ulaştırması anlamına geldiğini, hak dili için de herhangi bir yolun bulunmadığını söylemiştir⁴⁹

Bu tariflerden, hakikat ile şeriatın bazan birbirinin aynı, bazan birbirinden farklı, ancak biri ötekine zıt düşmeyen kavramlar olduğu anlaşılmaktadır. Kuşeyri'ye göre hakikatin doğrulanmadığı hiçbir şeriat makbul olmadığı gibi şeriatla bağlı olmayan hiçbir hakikat de muteber değildir. Allah'ın emriyle farz olması bakımından her şeriat hakikat olduğu gibi Hakk'ın emriyle farz olduğu için her hakikat şeriatır.⁵⁰

Hemen bütün sûfiler şeriatla hakikatin farklı şeyler olduğunu, ancak hakikatin ilmi ve şeriatı içermesi gerektiğini söylemişlerdir. Hucvîrî, zahir ulemâsı ile mühlidlerin şeriatla hakikat arasında fark görmediklerini ve bu suretle her ikisinin de hata ettiğini söyler. Ona göre iman konusunda ikrar şeriat, tasdik ise hakikattir. Farklı şeyler olan ikrar ile tasdik birbirini tamamlar; ikrarsız tasdik, tasdiksiz iman muteber değildir. Hucvîrî ayrıca Hz. Âdem'den kıyamete kadar değişmeden kalan ezeli-ebedî dinî bilgilere hakikat, değişmesi caiz olan zahirî hükümlere şeriat dendiğini de söyler.⁵¹

Herevî ise şeriatla hakikatin birbirinden farklı, bazı hallerde en azından görünüş itibariyle birbirini tutmayan şeyler olduğunu göstermek için Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hızır'ın gemiyi delmesi, çocuğu öldürmesi ve duvarı düzeltmesi olaylarını örnek gösterir.⁵² Ona göre Hz. Musa'nın bildikleri şeriat, Hızır'ın bildikleri hakikattir (ilm-i ledün). Nitekim Cüneyd de, "Hakikat ledün (tasavvuf) ilmidir"⁵³ demiştir. Herevî'ye göre hakikatin bilinmesi ilm-i hakikat, görülmesi ayn-i hakikat, yaşanması hakk-ı hakikattir. Hakk-ı hakikat hakikatte fâni olmaktır⁵⁴. İbnü'l-Arabî hakikati "Hakk'ın, kulun sıfatlarını alıp ona kendi sıfatlarını vermesi (fena hali) olarak tarif etmiştir.

Harakani Hazretleri, "Şeriaten marifete kadar yedibin, marifetten hakikate kadar yediyüzbün, hakikatten sarayın açılmasına kadar bir milyon derece var. Her bir derece için Nuh'un ömrü gibi bir ömür, Hz. Muhammed'in ömrü gibi bir ömür, Muhammed'in (s.a.v.) sefası gibi bir sefa (safiyet) gerekir."⁵⁵

Harakani Hazretleri, İslam'ın ana esası olan tevhidi de şeriat ve hakikat kavramları açısından değerlendirir ve "Lailahe illallahu bi yedi kudretihi, Muhammedün Resulullah bi risaletihi.", hakikate ait olan sözdür,⁵⁶ der.

⁴⁹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 286-287

⁵⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 177.

⁵¹ Hucvuri, *Keşfü'l-mahcûb=Hakikat Bilgisi*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 494.

⁵² El-Kehf Suresi, 65-67.

⁵³ Mehmet Demirci, "Hakikat", DİA, İstanbul, 1997, c. XV, 178.

⁵⁴ Herevî, *Tabakatü's-sufiyye*, (tsh. Abdülhay Habibi Kandehari), Kabil, 1962, s. 198.

⁵⁵ Feridüddin Attar, *Evlîya Tezkireleri*, s. 633.

⁵⁶ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 27.

Dördüncüsü, Marifet Yoludur

Harakani'ye göre, bu yolda olan kimse dünyaya dair ne varsa niyetine bile almaz.⁵⁷ Sözlükte masdar olarak “bilmek, tanımak, ikrar etmek”, isim olarak “bilgi” anlamına gelen ma'rifet (irfan) kelimesi ilimle eş anlamlı gibi kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, marifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlmin karşıtı cehil, marifetin karşıtı inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman marifetin yerini tutamaz.⁵⁸

Mutasavvıflar Hz. Ebû Bekir'e atfettikleri, “Allah hakkında marifet sahibi olmanın biricik yolu insanın O'nun hakkında marifet sahibi olmaktan âciz olduğunu idrak etmesidir” sözünü⁵⁹ bu konudaki düşüncelerinin temeli haline getirmişlerdir. Cüneyd-i Bağdadî bu hususu, “Allah'tan başka Allah'ı tanıyan yoktur” cümlesiyle ifade etmiştir. Mutavassıflar, “Onlar Allah'ı takdir edemediler”⁶⁰ mealindeki âyeti “O'nu tam olarak tanıyamadılar” şeklinde anlamışlardır.

Sûfiler süluk ile ve yaşanarak öğrenilen bu bilgilerin aynı konularda aklı istidlal ve kıyaslarla yahut belli metinleri okumakla elde edilen bilgilerden daha üstün olduğuna inanırlar. Nitekim Cüneyd-i Bağdadî, “Mavi gök kubbesinin altında bizim ilmimizden daha şerefli bir ilim olsaydı gider onu öğrenirdim.” demiş.⁶¹ Ruveym b. Ahmed de ilk farzın marifet tahsil etmek olduğunu, marifet sahibinin (arif) mevlâsının tecellilerini temaşa ettiğini söylemiştir.⁶² Onlara göre akıl ve naklin alanı dışında kalan hususlarda vasıtasız olarak elde edilen marifet akıl ve nakil yoluyla elde edilen bilgiden daha değerli ve daha güvenilirdir. Böyle bir bilgiyle Allah'ı tanımaya “mârifetullah”⁶³, bu yolla Allah'ı bilen ve tanıyanlara da “ehl-i ma'rifet, arif, arif billâh, ehl-i irfan, âlim-i billâh” denir.

Sufilerin bu hususta düşüncelerini dayandırdıkları ayet-i kerimeler de mevcuttur. Mesela, “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım”⁶⁴ mealindeki âyette geçen “ibadet etsinler” ifadesini sûfiler “beni tanısinlar” şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü ibadet ibadet edilenin bilinmesine (marifet) bağlıdır. Bilinmeyene ibadet edilmez, dolayısıyla marifetsiz ibadetin bir anlamı yoktur. Sûfilere göre, “Allah'ın, kalbini İslâm'a açtığı bir kimse Rabbinden bir nur üzere değil mi?”⁶⁵ “Ey iman edenler! Eğer takva üzerinde olursanız O, size bir furkan verir.”⁶⁶ mealindeki âyetlerde geçen “nur” ve “furkan” kelimeleri de marifete işaret etmektedir. Sûfilerin kutsi hadis

⁵⁷ Bkz. Ebu'l-Hasan Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, (trc. Mustafa Çiçekler), İstanbul, 2006, s. 50.

⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “arf” md.; Tehânevî, Keşşaf, II, 996; Haris el-Muhâsibî, *el-Veşâyâ*, Beyrut 1406/1986, 88, 279; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, (nşr. Osman İsmail Yahya), Beyrut 1965, s. 482, 569; Serrâc, *el-Lüma*, s. 56, 57, 63, 64, 239, 531, 538.

⁵⁹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 57.

⁶⁰ el-En:âm 6/91.

⁶¹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 239.

⁶² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604.

⁶³ el-ilm bi'llâh.

⁶⁴ ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁵ el-Zümer 39/22.

⁶⁶ el-Enfâl 8/ 29.

olarak kabul ettikleri, “Ben bir gizli hazine idim, tanınmaya muhabbet ettim ve âlemi tanınmak için yarattım” ifadesi onlara göre âlemin yaratılış gayesinin muhabbet ve mârifetullah olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bütün varlıkların fitratında marifet arzusu vardır.

Mutasavvıflara göre marifet “kalbin Allah’la olan hayatı”, “Allah’ı sıfat ve isimle-riyle tanıyanın niteliği”, “birbirini izleyen nurlarla Hakk’ın kalplere doğması”, “ilâhî bir na’t”⁶⁷ “kalbe atılan bir nurla iç aydınlığa kavuşma hali”, “kalp gözüyle ilâhî gerçekleri görmek”tir. Bu tarifler söz konusu bilginin mahiyetini tanıtmaktan ziyade kaynağı, elde ediliş yolu ve biçimi, gerçekleşme şartları, güvenilirliği, çeşitleri, etkileri ve sonuçları gibi hususlarla ilgili olup bunların her biri marifetin ayrı bir yönüne vurgu yapması bakımından önemlidir. Harakani Hazretleri, “Cennette tuba ağacının altında Allah’tan habersiz olmaktansa, dünya denilen bir diken ağacının altında onunla beraber olmayı çok daha fazla arzularım!”⁶⁸ sözüyle marifetullahın önemine işaret etmiştir.

Gazzâlî marifeti, “Allah’ın kulunun kalbine attığı bir nurla kulun daha önce isimlerini bildiği şeyleri açık seçik görmesi” şeklinde tanımlamıştır.⁶⁹ Buna göre marifet sırf bir lütuf olarak Allah’ın kuluna verdiği bir ışıktır. Hz. Ali’nin, “Allah’ı Allah’la, O’ndan başkasını da O’nun nuru ile tanıdım” sözünün anlamı budur. Allah kendisini kime tanırsa O’nu ancak o tanır.⁷⁰ Cüneyd-i Bağdadî tarife (tanıtma) ve taarrufa (tanınma) dayanan iki marifetten bahseder. Taarruf Allah’ın kendisini, kendisiyle ilişkisi açısından da eşyayı kuluna tanıtmayı, tarif ise dış dünya (âfâk) ve iç dünya da (enfüs) kudretinin eserlerini ona göstermesidir.⁷¹ İlki havassın, ikincisi avamın marifetidir. Taarruf Allah’ın lutfuyla O’nu doğrudan tanıma, tarif dolaylı olarak Hakk’ın kendisini kuluna tanıtmasıdır.

Abdurrahman-ı Câmî’ye göre marifetin dört mertebesi vardır. Sâlik birinci mertebede baktığı her şeyi Hak’la bağlantılı olarak görür; ikinci mertebede gördüğü her eserin Hakk’ın hangi sıfatıyla ilişkili olduğunu bilir; üçüncü mertebede Hakk’ın sıfatlarla tecelli etmesinin hikmetini kavrar; dördüncü mertebede ilâhî ilmi kendi marifeti şeklinde algılar. Sâlik Hakk’a ne kadar yaklaşırsa marifeti o kadar artar.⁷²

Tarifler üzerinde düşünerek marifet hakkında genel bir kanaat sahibi olmak mümkünse de bunun özüne nüfuz etmek sülûke ve manevî tecrübeye bağlıdır. Tanınan, ama sözle tanıtilamayan bir bilgi, bir duygu ve bir aydınlanma hali olan marifetin yakın, zevk, vecd, fena, huzur gibi tasavvufî hallerle de yakın ilişkisi vardır. Marifet konusundaki tariflerin yetersiz kalması ve bu yolda ilerleyen sûfilerin gittikçe Hak’la ilgili bilinmezliklerin arttığını görmeleri onları, “Marifet Hakk’ın bilinmeyeceğini bilmektir” deme noktasına ulaştırmıştır.

⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma*, s. 56; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 601.

⁶⁸ Feridüddin Attar, *Evlîya Tezkireleri*, s. 603.

⁶⁹ Gazalî, *İhyau ulumi’l-din*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul, 1974, I, 965.

⁷⁰ Hucvîrî, *Keşfu’l-mahcub*, s. 344.

⁷¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 63.

⁷² Abdurrahman Câmî, *Evlîya menkıbeleri = Nefahatü’l-üns*, (hz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara; tercüme ve şerh Lâmiî Çelebi) İstanbul, 1995, s. 5.

Tasavvufî anlamıyla ilk defa marifetten bahseden Zünnûn el-Mısıri'ye göre esasen Allah'ı tam olarak bilmek ve tanımak mümkün değildir. Bu sebeple Allah'ın zâtı hakkında tefekküre dalmak cehalettir. Marifetin hakikati de hayretten ibarettir.⁷³ Bâyezîd-i Bistâmî de Allah'ın zâtı hakkındaki marifet iddiasını cehalet olarak nitelemiş ve “Marifetin hakikatine dair olan bilgi de hayrettir” demiştir.⁷⁴ Böylece Allah'ı tanımayı gaye edinen sûfiler en sonunda insanoglunun O'nu tanımaktan âciz olduğu kanaatine varmışlardır. Ebû Saîd el-Arâbî, Allah hakkındaki marifetin insanın bu konuda bilgisizliğini itiraf etmesinden ibaret olduğunu söylemiş, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî de, “Marifet insanın Hak konusunda câhil olduğunu bilmesidir”⁷⁵ demiştir.

Harakani Hazretleri, “Marifet vardır, şeriatla uyuşmuştur; marifet vardır, şeriatla çok uzaktır; marifet vardır, şeriatla eşittir; kişinin her üçünün de cevherini görmesi gerekir ki, herkese (marifet konusunda) buldukları düzeye göre hitap edebilsin.”⁷⁶ diyerek marifeti üç çeşit olarak sınıflandırmıştı.

Harakani'ye, “Senin mescidinle diğer mescitler arasında ne fark vardır?” diye sorulduğunda dedi ki: “Eğer meseleye şeriat açısından bakacak olursanız doğrudur. Marifet açısından bakacak olursanız meselenin açıklanması gerekir. Şöyle ki: Gördüm ki, diğer mescitlerden (ve zaviyelerden) bir nur çıkıp semaya yükseliyor. Bu mescidin üzerinde ise nurdan bir kubbe indirildi ve sema dizginiyle gitti. Bu mescidi inşa ettikleri gün içeri girip oturdum. Cebrail gelip üzerine, ta arşa dayanan yeşil bir bayrak dikti. Bu bayrak kıyamete kadar böyle dikilmiş kalacak!” dedi.

Harakani'ye göre; “Lailahe illallah hakkan hakkan, Muhammedün Resulullah sıdkan sıdkan.”, marifete ait olan sözdür.⁷⁷ Harakani Hazretleri, marifeti fikir, tarikâtı zühd, hakikati zikir, şeriatı ise şükür ile eşleştirmiştir.⁷⁸

FAKRIN MAKAMLARI

Lügatte seyr, ister hayır olsun, ister şer olsun mutlak tarikat (yol) anlamındadır.⁷⁹ Gezmek, yürümek ve gitmek anlamlarını da kapsar.⁸⁰ Sülûk de yola girmek, zâhip olmak; bir meslek veya tarikate girmek demektir.⁸¹ Sûfiyye istilâhında “seyr ü sülûk” şeklinde ifade edilmiştir.⁸² Tasavvufî çevrelerde çeşitli seyr ü sülûk tanımları yapılmıştır.

⁷³ Abdurrahman Câmî, *Nefehâü'l-üns*, s. 29.

⁷⁴ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakat*, Kahire 1949, s. 74.

⁷⁵ Sülemî, *Tabakat*, s. 230, 428.

⁷⁶ Feridüddin Attar, *Evlîya Tezkereleri*, s. 629.

⁷⁷ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 27.

⁷⁸ Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 46.

⁷⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikin*, (Ali Ataç başkanlığında bir heyetin tercemesi), İnsan Yayınları, İstanbul 1990. c.II., 96.

⁸⁰ Es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 83.

⁸¹ İsfahânî Râgıb, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, s. 247.

⁸² İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, s. 239; Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, (haz. Mustafa Kara), Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 42; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. 1983, III, 286.

mıştır. Kimisine göre sülûk, Allah Teâlâ'ya ulaşmaya (vusûl) kabiliyet kazanmak için güzel ahlâk sâhibi olmaya çalışmaktan ibârettir.⁸³ Kimisi de seyr ü sülûkü, Hakk'a ermek için bir mürşidin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan mânevî ve rûhî yolculuk olarak târif etmiştir.⁸⁴

Sâlik yolcu anlamına gelir. Tasavvufta bir tarîkate dâhil olup hidâyet yolunu tâkip eden mânevî yolcu anlamında kullanılmıştır.⁸⁵ Gerçek anlamda sâlik, makamlar üzerinde ilmi ve tasavvuru ile değil, hâliyle yolculuk yapar.⁸⁶

Özet olarak seyr ü sülûk, tasavvuf yolunu benimseyerek bir tarîkate giren kimse-nin orada aldığı eğitim ve mânevî makamları tamamlayınca kadar geçirdiği safhalarla verilen isimdir. Seyrin başlangıcı sülûk, sonu ise vusûldür.⁸⁷ Kulun, seyr-ü sülûkte göstereceği kuvvetli azim, bir anlık sabır, nefsin cesur olması ve kalbin sebâtı kendisini kurtuluş ve saâdete götürür.⁸⁸

Harakani'ye göre, seyr-ü sülûk sürecinde derviş, fakrın ilk yirmi makamını bilip, onlara göre amel etmesi gerekir. Yoksa müride hırka ve külah giymek haramdır. Bunlar: 1- Tevbe 2- İlim 3- Hikmet 4- Akıl 5- Marifet 6- Teslim 7- Sıdk 8- Kanaat 9- Nefse muhalefet 10- Nefs-i emmare 11- İbadet 12- Zikir 13- Takva 14- Dindarlık 15- Emanet 16- Mertebe 17- İhlas 18- İzzet 19- Muhabbet 20- Afiyet'tir.⁸⁹

Bunlardan sonra dervişin (müridin) şu dört makamı bilmesi gerekir:

Birincisi, lahut makamıdır

Harakani'ye göre keyfiyeti marifettir. Azrail (a.s.) görevlendirilmiştir.⁹⁰ La taay-

⁸³ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, s. 42; H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82 vd.; İbn Arabî, *Kitâb-ı Istîlâh-ı Sâfiyye*, (Muhammed Şihâbüddin el- Arabî'nin hazırladığı Resâil-ü İbn Arabî içinde) Dâr-ı Sâdır, Lübnan 1997, s. 531.

⁸⁴ Ebu Abdurrahman Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, (çev. Süleyman Ateş), 1981, s. 123.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1991, 428.

⁸⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 428; Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1999, 701.

⁸⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, (Ali Ataç başkanlığında bir heyetin tercemesi), İnsan Yayınları, İstanbul 1990. c.I.,113.

⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, c.II., 9.

⁸⁹ Bkz., Harakani, *Seyr-ü Sülûk Risalesi*, s. 45-46. Her bir makam bir peygambere nisbet edilir. Tevbe edenleri Hz. Adem'e, sabredenleri Eyüb'e, rıza gösterenleri İsmail'e, muhibleri İbrahim'e, şükredenleri Nuh'a, abidleri İdris'e, zahidleri İsa'ya, arifleri de Hz. Muhammed'e benzetir.

⁹⁰ Bu makama, Âlem-i Hakikat ve Tevhid adı da verilir. Bütün âlemlerin kaynağı, özüdür. "Nurul Envar - Nurların nuru" dur. Tanrı iklimidir ve Tanrı'nın en büyük Arş'ı -Taht' ır, Tanrı, bu Âlemin özüdür. Buradan, aşağı âlemleri bilim ve hikmetle ve adâletle yönetir. Ancak Tanrı, hiçbir şeye istinat etmez -dayanmaz. Taht ve diğer bütün Âlemler, O'na dayanır. Bütün nesnelere kendisinin belirtisi olan, sınırsız, sonsuz Tanrı varlığıdır. Kenarı olmayana, mekân düşünülmez. Kendisi nesnelere mekândır. Mekân kendisidir. Mekânın mekânı, yani yerin yeri olmaz. İşte en kutsal ve en yüce makam, bu Lahut - gerçeklerin gerçeği- olan Hakikat âlemi'dir. Bu Âlemde, köşk, saray, şekil, suret denen şeyler olamaz. Orada sadece ve sadece, Tanrı yüzünün nuru vardır. Bütün nefislerden ve kötü huylardan kurtulup pâklanmayan, bu "Akdes -çok kutsal" makama giremez. Oraya giren ruh, tamamen yok olur. Buna varlıkta yokluk denir. Sonra Lahut nurundan tekrar kudsi bir elbise giydirilir. Tanrı'nın kudreti ile yoklukta varlık bulur. Buna da " yoklukta varlık" denir. Tasavvufta, Fenafillah ve Bakabillah diye adlandırılan durumlar bu hallerdir.

yün mertebesidir. “Ulûhiyet, ilâhî âlem, yüce âlem” İlâh kelimesinden, “vav” ve “te” harflerinin ilavesiyle oluşan bir kelimedir. Sûfilere göre varlık tecellisinin ilk mertebesi olan “ehadiyet âlemi”ne denir. Bu mertebede Allah’ın bütün isimleri ve sıfatları zatında mevcuttur. Mutlak gayb âlemi de denen bu bilinmeyen, görünmeyen âlemde Allah Teâlâ, isim ve sıfatları mertebesine inmemiştir.⁹¹ Tasavvufta genel olarak bilinmeyen mânevi âleme lâhût âlemi; insanlarla ilgili madde âlemine de nâsût âlemi denir.

Harakani Hazretleri, “İnsanlar alemine bakan bir gözüm, melekler alemine bakan başka bir gözüm var. Cinler, kıyımdayanlar, uçanlar ve tüm canlılar alemi de böyle. Alemin kenar bölgelerindeki yaratıkları çevremizdekilerden daha iyi betimleyebilirim.”⁹², diyerek bütün makamları kat ettiğini belirtir. Yine Harakani Hazretleri, “İlahi! O büyük günde peygamberler nur minberlere oturur ve halk da onları temaşa eder. Velilerin nurdan kürsülere oturur ve halk da onları seyreder. Halk seni temaşa etsin diye Ebu Hasan senin vahdaniyetin üzerine oturacaktır.”⁹³ sözüyle lahut makamında olduğunu işaret etmiştir.

Nasut, Melekut, Ceberut ve Lahut adlı dört alem vardır. Bunlar yukarıdan aşağıya sayılınca “âlem” olur. Aşağıdan yukarıya sayılınca “makam” olur.

İkincisi, melekut makamıdır

Harakani’ye göre melekut makamının keyfiyeti tarikattır. Mikail (a.s.) görevlendirilmiştir.⁹⁴ Alem-i misal, alem-i ervah ve taayyuni sani mertebesidir. İbn Arabi, melekut âlemini, gayb âlemi olarak tanımlar.⁹⁵ Schuon’a göre, alem-i ceberut, makro-kozmetik olarak semadır. Mikro-kozmetik olarak da yaratılan ve insana ait olan akıldır. Melekut âlemi ise, cismani âleme doğrudan doğruya egemen olan âlemdir.⁹⁶ Melekut kavramını ilk defa, Harakani Hazretleri kullanıp niteliğini açıkladığı halde, DİA, “melekut” maddesinde adından söz edilmemekte, Muhasibi ve Hücvîri gibi ilk sûfi müelliflerin eserlerinde “melekût” a bir terim olarak yer vermediği ve genellikle “âlem” kelimesiyle birlikte (melekût âlemi) “gayb” karşılığı olarak kullanıldığı ve niteliği üzerinde durulmadığı bilgisi yer almaktadır.⁹⁷

⁹¹ Sinan Paşa, *Tazarrûnâme*, (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1971, 314 (93 no’lu dipnot), 351(344 no’lu dipnot).

⁹² Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, s. 604.

⁹³ Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, s. 615.

⁹⁴ Melekût âlemi, Güneşin fezaaya doğru ışıklarının hemen hemen bittiği yerden itibaren başlar ve Melekût Nuru ile karışır. Melekût Âlemi, Dördüncü Göktür. Nur Âlemidir. Nurdan yaratılmıştır ve ebedidir. Kutsal Ruhlar, Kutsal Melekler ülkesidir. Nasut Âleminde her nesne nasıl atomdan yaratılmış ise, Melekûtta da nesnelere Nurdan-Işıktan yaratılmıştır.

Melekût Âlemi, Tanrı kuvvetleri sayılan, ruh ve meleklerle doludur. Bunlar da sinemanın beyaz perdesindeki veya aynadaki suretler gibidir. Daimidir. Aslında ışıktırlar. Bu Âlemde, nehirler, yeşillikler, bol meyveler, Kutsal Ruhlara ait Makamlar vardır. Ancak sözü edildiği gibi, bu Âlemdeki her şeyin aslı yapısı Nur’dur. Öyle görünürler. Melekût, sarı ile beyaz karışımı latif ve tatlı Nurdan bir Âlemdir.

⁹⁵ Muhyiddin İbn Arabi, *Mu’cemu Istilahatîs-Sufiyye*, (trc. Seyfullah Sevim), Kayseri 1997, s. 71.

⁹⁶ F. Schuon, *İslam’ın Metafizik boyutları*, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s. 146.

⁹⁷ Bkz. Nihat Azamat, “Melekut” DİA, Ankara, 2004, c. XXIX, 47.

Gazzâlî âlemi ruhanî ve cismanî, hissî ve aklî, ulvî ve süflî, gayb ve şehâdet, mülk ve melekût gibi ikili tasniflerle ele almış, lafızları farklı olmakla birlikte bu tasniflerin birbirine yakın anlamlar taşıdığını belirttikten sonra insanların çoğu tarafından bilinemediğinden (gayb) melekût âlemine “gayb âlemi”, herkes tarafından hissedilip görüldüğü için diğerine “şehâdet âlemi” denildiğini, bu iki âlem arasında bir münasebet bulunduğunu, şehâdet âleminin melekût âlemine ulaştırılan bir merdiven olduğunu söylemiştir. Gazzâlî’ye göre şehâdet âlemi melekût âlemine yükselme yeridir ve sırât-ı müstakime girmek melekût âlemine yükselmeye başlamak demektir. İlahî rahmet şehâdet âlemiyle melekût âlemi arasında denge kurmuştur. Bu âlemde olan her şey o âlemden bir örnektir. Melekût âleminde melekler diye ifade edilen, kendilerinden beşerî ruhlara nurlar taşan nuranî, şerif ve ulvî ruhlar; şehâdet âleminde bunlara misal olarak yıldızlar, ay ve güneş vardır. Gazzâlî, daha sonra En’âm süresindeki Hz. İbrahim’le ilgili âyetlere⁹⁸ atıf yaparak konuyu seyrü sülûk bağlamında ele almış, sâlikin önce şehâdet âlemindeki yıldızlar mertebesinin karşılığı olarak melekût âlemindeki nûrânî varlıklar mertebesine yükseleceğini, bunu ay ve güneş mertebesindeki nûrânî varlıklar mertebesine yükselmesinin takip edeceğini belirtmiştir.⁹⁹ Süfîler aklın şeriatın nuruyla şehâdet âleminin bilgilerine ulaşabileceğini, ancak melekût âlemini sadece şeriatın nuruyla aydınlanan mükâşefe sahibi basiret erbabının kavrayabileceğini söylemişlerdir.

Bunlar içinde ahadiyyet lâ taayyün, taay-yün-i evvel, taayyün-i sâni, ruhlar âlemi, misal âlemi, şehâdet âlemi, insân-ı kâmil şeklinde yedili ve lâhût, ceberut, melekût ve nâsût şeklinde dördü tasnifler vardır. Dördü tasnife göre ilk mertebe olan lâhût yedili tasnifteki zât-ı ahadiyyet mertebesi olup cem’u’l-cem” halidir ve “hû” ismiyle işaret edilir. Ceberut taayyün-i evvel ve taayyün-i sâninin müşterek olduğu cem’ halidir. Melekût ervah ve misal âlemlerini, nâsût şehâdet âlemi ve insan mertebelerini içermektedir.

Hazarât-ı hams denilen beşli tasnifte ise önceki tasnifte melekût olarak tanımlanan ervah ve misal âlemleri ayrı mertebeler olarak kabul edilmiş ve bu beş mertebeye ahadiyyet (lâ-taayyün, gayb-ı mutlak, amâ-yi mutlak, âlemi lâhût, gaybü’l-guyûb), vâhiyyet (âlem-i ceberut, taayyün-i evvel, hakikat-i Muhammediyye, akl-ı evvel, kitâb-ı mübîn), ervah, misal ve şehâdet âlemleri adı verilmiştir. İbnü’l-Arabî gibi âlemin zahirinin mülk, batinının melekût olduğunu söyleyen Necmeddîn-i Dâye melekûtu “eşyayı var kılan şey” olarak tanımlamış ve “Her şeyin melekûtu O’nun elindedir.”¹⁰⁰ mealindeki âyeti zikrederek eşyanın hakikatinin Cenâb-ı Hakk’ın kayyûmiyyet sıfatı olduğunu ve her şeyin onunla kâim bulunduğunu belirtmiştir. Necmeddîn-i Dâye’ye göre başka tasnifler de bulunmakla birlikte melekûti varlıklar genellikle ruhlar ve nefisler âlemi olarak iki kısma ayrılır. Ruhlar âlemi de insan ve melek ruhları gibi ulvî ruhlar; cin, şeytanlar ve hayvan ruhları gibi süflî ruhlar olmak üzere iki kısımdır. Aynı şekilde nefisler âlemi de ulvî ve süflî nefisler olarak düşünülmüştür. Yıldızlar ve gezegenler semavî nefislerin ulvî olanları, yeryüzündeki cisimlerin nefisleri ise süflî

⁹⁸ el-En’âm, 6/75-79.

⁹⁹ Gazali, Mişkâtü’l-envar : (nurlar feneri), (trc. Süleyman Ateş), İstanbul, 1966, s. 152-154.

¹⁰⁰ el-Yasin, 36/83.

olanlarıdır. Ulvî ve süflî nefis ve varlıkların her birinin melekûtu diğer melekûti varlıkların sıfatlarından bir sıfat taşıyabilir, ancak onun üzerinde bunlardan biri hâkimdir.¹⁰¹ Harakani Hazretleri, “Arşın çevresine vardığımda saf saf dizilmiş meleklerin, ‘Bizler kerubileriz, Allah’a yakın olanlarız masumlarız,” diye övünerek beni karşıladıklarını gördüm ve ben de, ‘biz de Allahıyanız=Allah’ın adamlarıyız’ dedim. Bunun üzerine hepsi de mahcup oldular, onlara verdiğim cevaptan dolayı şeyhler sevindiler.”¹⁰² ifadesiyle melekut alemini temaşa ettiğini belirtmiştir.

Üçüncüsü, nasut makamıdır

Harakani’ye göre nasut makamının keyfiyeti hakikattir. İsrâfil (a.s.) görevlendirilmiştir.¹⁰³ İnsan tabiatı anlamına gelen Arapça kelimedir. İnsanın maddi, beşeri, bedensel, zahiri yönüne denir. Alem-i şehadet mertebesi olup, cismani alemdir.¹⁰⁴ Abdülkadir Geylani Risale-i Gavsıyye’de “Nasut alemiyle melekut alemindeki her safha şeriat, melekut ile ceberut arasındaki her safha tarikat, ceberut makamı ile lahut makamı arasındaki her safha tarikatır.” demiştir.¹⁰⁵

Hallac-ı Mansur insanın beşeri yönünü Süryanice nasut, ilahi yönünü de lahut kelimeleriyle ifade etmiştir. Ona göre insan Allah’ın ezelden kendisinden çıkardığı bir surettir, Allah gizli olan güzelliğini ve sırrını onda izhar etmiştir. Bu suretin lahut ve nasut olmak üzere iki tabiat ve alemden oluştuğunu ve iki alemin ayırt edilemeyecek şekilde birbiriyle mezcedildiğini belirtmiştir. “Allah Hz. Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır”¹⁰⁶ hadisini bu bağlamda açıklamıştır.¹⁰⁷

İbn Arabi lahut ve nasut kavramlarını bir hakikatın iki vechesi olarak belirtir. Allah’ın bir vechesi Hakk, diğer vechesi halktır.¹⁰⁸ Bazan mecaz olarak şeriata ve dinin zahiri hükümlerine nasut da denir. Harakani Hazretleri, “Kırk adım ilerledim. Bir adımda arştan yerin dibine kadar olan mesafeyi geçtim.”¹⁰⁹ söylemiyle nasut makamından bahsetmektedir.

¹⁰¹ Necmeddini Daye, *Mirşadü'l-ibad* (nşr. M. Emin Riyahi), Tahran 1365, s. 46-47.

¹⁰² Feridüddin Attar, *Evlıya Tezkireleri*, s. 602.

¹⁰³ Bu Âleme Şuhut, Mülk de denilmiştir. Maddi ve biyolojik âlemdir. Maddi gözle gördüğümüz varlıklar âlemdir. Bu âlem, özellikle dünyadır.

Dünya, Tanrı’nın süflî -alçak- âlemdir. Koyu madde karanlıktır. Bir de bunu Göğlerin gizli bir kesiminde temsil eden, “Nasut karanlığı” vardır. Pâklanmamış ruhlar, bu karanlıktadır. Ruhun tasavvufta bu berzahı geçip, nurani âleme girmesine Seyri Süluk’un bir kısmı denir. Çünkü kul ile Tanrı arasında zulmanî ve nuranî perdeler bulunmaktadır. Ruhun, en çetin seyri bu zulmanî karanlık perdeler arasındadır. Salikin -kutsal Tanrı yolcusu- en çetin devresidir. Ondan sonrası aydınlık içinde seyir -yürüme- dir.

Nasut âleminde de kutsal mahaller vardır. Kâbe, Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Aksa, Peygamberlerin ve Velilerin makamları, türbeleri ve içinde ibadet edilen mescitler, kutsal ve pâktır.

¹⁰⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, 308.

¹⁰⁵ Abdülkadir Geylani, *el-Fürûzati’r-Rabbaniyye*, (çev. Celal Yıldırım), İstanbul 1985, s. 9.

¹⁰⁶ Buhari, “İsti’zan”, I, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, VII/125.

¹⁰⁷ Bkz. Hallac-ı Mansur, *Kitabu’t-Tavasın*, (nşr. L. Massignon), Paris 1913, s. 130.

¹⁰⁸ İbn Arabi, *Füsusu’l-hikem*, (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 1999, s. 219.

¹⁰⁹ Feridüddin Attar, *Evlıya Tezkireleri*, s. 616.

Dördüncüsü, ceberut makamıdır

Harakani'ye göre ceberut makamının keyfiyeti şeriattır. Cebrail (a.s.) görevlendirilmiştir.¹¹⁰ Arap dilcileri ceberut kelimesinin “kahr, zorlama, hâkimiyet” anlamındaki cebr kökünden geldiğini, bu mânayı daha kuvvetle ifade etmesi için sonuna bir “te” harfinin eklendiğini ileri sürerler.¹¹¹ Bunun yanı sıra ceberûtun İbrânîce'deki gebûrah kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğunu söyleyenler de vardır.¹¹² Kur'an'da rastlanmayan ceberut kelimesi hadislerde “kibriyâ, azamet, cebbarlık, zorbalık” anlamlarında geçer. Mülk ile melekût âlemleri arasında veya melekût âleminin üstünde zaruretinde hüküm sürdüğü âlemdir.

Ceberut tabirini ilk defa, Harakani Hazretleri kullandığı halde¹¹³ *DİA*, “Ceberut” maddesinde adından söz edilmemiştir. İlk sûfilerde ceberut tabirine rastlanmadığı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Azîz Nesefî, Abdülkerim el-Cilî ve Sühreverdî el-Maktûl gibi mutasavvıflar ceberut kelimesini tasavvufî bir kavram haline getirdikleri bilgisi yer almaktadır.¹¹⁴

Tasavvufî terminolojide ceberut âlemi, Muhammedi hakikatin zat mertebesinde zuhura meyl ile tenezzül ettiği ilk mertebedir. Bu mertebede eşyanın hakikati bi'l-kuvve mevcuttur. İlk tecelli vücuda, ilme, nura ve şühuda şamildir. İlk tecelliye, insan-ı kâmilin kalbi olan “hakikat-ı muhammediye” ismi verilmiştir.¹¹⁵

Bir kısım mutasavvıflara göre ceberut, mülk ile melekût âlemi arasında bir orta âlemdir.¹¹⁶ Diğer bazı kaynaklarda genellikle üç âlemin en yükseği ceberut, ortası melekût, en alttaki mülk olarak kaydedilir. Meselâ Sühreverdî bu üçlü âlem sıralamasını verdikten sonra bunları akıl, nefis ve madde âlemi olarak da adlandırır ve feyzin yukarı âlemlerden aşağıya doğru basamak basamak indiğini belirtir¹¹⁷.

Azîz Nesefî, yokluk âleminin kuvve halinde bulunan varlıklarına ceberut, mâkul varlıklar âlemine melekût, maddî varlıklar âlemine de mülk adını verir. Mülk melekûtun, melekût da ceberûtun örneği ve aynası olduğundan bunlardan altta bulunan üstündeki âlemi daha ayrıntılı biçimde yansıtır. Bundan dolayı ceberûta “cuma gecesi”, melekûta “cuma günü” denilmiştir. Her şey ceberutta takdir edilir, melekût ve mülkte bunların ayrıntıları verilir. Ceberut mâhiyetler, melekût mâkuller, mülk mad-

¹¹⁰ Bu makama, Âlem-i Hakikat ve Tevhid adı verilir. Bütün âlemlerin kaynağı, özüdür. “Nurul Envar - Nurların nuru“ dur. Tanrı iklimidir ve Tanrı'nın en büyük Arş'ı -Taht- ır, Tanrı, bu Âlemin özüdür. Buradan, aşağı âlemleri bilim ve hikmetle ve adâletle yönetir. Ancak Tanrı, hiçbir şeye istinat etmez -dayanmaz. Taht ve diğer bütün Âlemler, O'na dayanır. Bütün nesnelere kendisinin belirtisi olan, sınırsız, sonsuz Tanrı varlığıdır.

¹¹¹ Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “ceberut” md.; İb-nü'l-Arabî, *Istîlâhât*, “ceberât” md.; a.mlf., *el-Fütûhât*, I, 246; IV, 461 ; VI, 371 ; *et-Tacnefât*, “ceberut” md.; *Tâcü't-ârûs*, “cbr” md.; Tehânevî, *Keşşaf*, “ceberut” md.; Wensinck, Mu'cem, “ceberut” md.; Seyyid Ca'fer Seccâdi, *Ferheng-i 'Ulûm-i Aklı*, Tahran 1361, “ceberut” md.

¹¹² B. Carra de Vaux, “Ceberut”, *İA*, III, 40.

¹¹³ Bkz., Harakani, *Seyr-ü Süluk Risalesi*, s. 46.

¹¹⁴ Bkz. İrfan Gündüz, “Ceberut”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 193.

¹¹⁵ Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 224.

¹¹⁶ Gazzâlî, *İhyau Ulumî'd-din*, IV, 459-460, İb-nü'l-Arabî, *Istîlâhât*, “ceberut” md.

¹¹⁷ İrfan Gündüz, “Ceberut”, *DİA*, VII, 193.

deler âlemidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı ise üç âlemin en üst tarafına arşı, ortaya ceberûtu, en alta kürsüyü koyar; bu âlemleri gösteren bir de şema verir.¹¹⁸ Bunlardan bir üstteki alttakini her yönden kuşatır. Buna göre ceberut melekût ve mülk âlemini kuşatan geniş âlemdir. Ayrıca İbrahim Hakkı, en latif, en nurlu ve en yüce âlemin ceberut olduğunu, bunu ruhlar âleminin takip ettiğini söyler.

Bazı mutasavvıflar Allah'ın zâtına ceberut, ezeli sıfatlarına melekût, diğer bazıları zâta lâhût, sıfatlara ceberut adını verirler. Buna göre ceberut zâta melekût arasında bulunur. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî de ceberûtu sıfatlar ve isimler âlemi şeklinde anlamıştır. Vahdet ve hakikat-i Muhammediyye mertebesine de ceberut denilmiştir. Buna göre ceberut âleminde tam bir cebir hali hüküm sürer. Burada Hak, halk için neyi irade ve takdir etmişse o olur. Bu âlemde insan iradesinden eser yoktur. Bütün eşyanın ceberut âlemindeki küllî suretleri ve a'yan-ı sabiteleri, daha aşağı âlemlerdeki cüz'î suretlerini varlık sahasına çıkmaya zorladığı için buna ceberut âlemi denildiği de söylenir.

Harakani Hazretleri, "Bir kul arınmışlığıyla tüm makamları aşsa bile Ondan aldığı Ona vermedikçe kesinlikle Hakkın varlığı kendisine zahir olmaz."¹¹⁹ sözüyle insan ruhunun Allah'a ulaşmasının önemini belirtmiştir.

Sonuç :

Harakani Hazretleri, fakr kavramını dervişlik (seyr-ü suluk) bağlamında kullanmıştır. O'na göre fakr, çok kıymetli ve değerli bir mücevher gibidir. Nefsini temizlemek isteyen mürid bir mürşide bağlanarak dokuz aşamalı bir süreçten geçmelidir. Bunlar mürşide bağlanmak, tevbe vermek, saç kestirmek, külah ve hırka giymek, kuşak bağlamak, kandil, zenbil ve edebe riayet, süpürge vermek, keşkül dolaştırmak ve fakrın kırk makamını bilip uygulamaktır. Harakani Hazretleri, tarikatın gereklerini, rükünlerini, yükümlülüklerini ve hükümlerini belirtmiştir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifetin fakrın dört yolu; lahut, melekut, nasut ve ceberutun ise fakrın dört makamı olduğunu ifade etmiştir. O, hem sufi geleneğin esaslarını düzenlemiş, hem de seyr-ü suluk yollarının inceliklerini belirleyerek tasavvufi geleneğin müesseseseleşmesine öncülük etmiştir. Tarikat, fakr, ceberut, dört kapı, kırk makam ve hırka giymek gibi pek çok kavramı tasavvuf literatürüne kazandırmıştır.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, yaşadığı çağda İslam coğrafyasının büyük bir bölümünü etkileyen mürşid-i kamil Ebu'l-Hasan Harakani Hazretleri, dergahında yetişen müridleri ve mana âleminde feyz verdiği arifler ile Hindistan'dan İran'a, Anadolu'dan Balkanlar'a, Kafkaslar'dan Batı'ya irfanını taşımıştır. Alperenlenlere ve Ahilere öncülük etmiştir. Hoca Ahmed Yesevi'den Mevlana'ya pek çok arifin örnek aldığı sufidir. Velhasıl, Türk ilim muhitinde hak ettiği yeri bulumayan Harakani Hazretleri, yapılacak yeni araştırmalarla tasavvuf literatüründeki müstesna yerini alacağı ümidini taşımaktayız.

¹¹⁸ İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1310, 5, 22-23.

¹¹⁹ Feridüddin Attar, *Evlîya Tezkireleri*, s. 615; bu söz mutasavvıfların, "Ölmeden önce ölünüz." hadisini yorumlamalarını akla getirmektedir.

Kaynakça:

ABDURRAHMAN CÂMÎ, (1995), *Evlîya menkıbeleri = Nefahatü'l-üns*, (hz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara ; tercüme ve şerh Lâmiî Çelebi), İstanbul.

ACLUNÎ, (1988), *Keşfü'l-hafa*, I-II, Beyrut: Darul Kutubi'l İlmiyye.

AHMED RÎFAT, (1293), *Mir'atü'l-Makasid*, İstanbul.

ATTAR, Feridüddin, (2007), *Evlîya tezkireleri*, (Çev. Süleyman Uludağ), , İstanbul: Kabcacı Yayınları

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1985), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

BUHARÎ, (1992), I, İstanbul: Çağrı Yayınları.

CEBECİOĞLU, Ethem, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık.

ÇELİK, İsa, (Güz 2001) "*Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr*", *EKEV*, III, 2.

ÇİFTÇİ, Hasan, (1997), *Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani I Hayatı, Eserleri*,

DEMİRCİ, Mehmet, (1997), "Hakikat", *DİA*, İstanbul.

ERAYDIN, (2001), Selçuk *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV Yayınları.

F. SCHUON, (1996), *İslam'ın Metafizik boyutları*, İstanbul: İz Yayınları.

GAZALİ, (1974), *İhyau lumî'd-din*, (trc. Ahmed Serdaroglu), İstanbul: Bedir Yayınları.

HAKİM ET-TIRMİZİ, , (1965), *Hatmü'l-evliyâ* (nşr. Osman İsmail Yahya), Beyrut.

Harakani, Ebu'l-Hasan, (2006), *Seyr-ü Süluk Risalesi*, (trc. Mustafa Çiçekler), İstanbul.

HARİS EL-MUHÂSİBÎ, (1406), *el-Veşâyâ*, Beyrut.

Herevi, *Tabakatü's-sufiyye*, (1962), (tsh. Abdülhay Habibi Kandeheri), Kabil.

İbn Arabi, *Füsusü'l-hikem*, (1999), (trc. Ekrem Demirli), İstanbul; *Kitâb-ı Istilâhî's-Süfiyye*, (1997), (Muhammed Şihâbüddin el- Arabî'nin hazırladığı Resâil-ü İbn Arabî içinde), Lübnan: Dâr-ı Sâdir.

İBN KAYYİM EL- CEVZİYYE, *Medâricü's-Sâlikîn*, (1990.), (Ali Ataç başkanlığında bir heyetin tercemesi), İstanbul: İnsan Yayınları.

İBRAHİM HAKKI ERZURÛMÎ, (1310), *Ma'rifetnâme*, İstanbul.

KARAMAN, Hayrettin, (1986), *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: Nesil Yayınları.

KAŞANÎ, Abdürrezzak, (2004), *Tasavvuf Sözlüğü*=Letaifu'l-alam fi işaretü ehli'l-ilham, (trc. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yayıncılık.

KIRCA, Celal, (1977), "Fakr-Fakir", *İslami Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Yayınları.

KUŞEYRÎ, (1966), *er-Risale*, (nşr. Abdülhalim Mahmud), Kahire.

NECMEDDİN-İ DAYE, (1366), *Mirşâdü'l-İbâd*, (nşr. M. Emin Riyahi), Tahran.

NECMÜDDİN KÜBRÂ, (1997), *Tasavvufî Hayat*,

RAGİB EL-ISFAHANÎ, (1986), Hüseyin bin Muhammed, *el- Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul.

SERRÂC, (1960), *el-Lüma*, Mısır: Darü'l-Kütübî'l-Hadisîyye.

SİNAN PAŞA, (1971), *Tazarrûnâme*, (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul.

SÜLEMÎ, (1949), (1981), Ebu Abdurrahman, *Tabakat*, Kahire; *Sülemi'nin Risâleleri*, (çev. Süleyman Ateş),

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, (1999), *Kamûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul,

TİRMİZİ, (1992), Zühhd, 37, İstanbul: Çağrı Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1995) (1997) (2010), "*Fakr*", "*Harakani*", "*Şathiye*", *DİA*, I-XL İstanbul.

YILMAZ H. Kâmil, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları.